

АРХИВСКА ГРАЂА ОКРУЖНИХ И СРЕСКИХ НАЧЕЛСТАВА И ОПШТИНА У XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА КАО ИЗВОР ЗА ПИСАЊЕ ИСТОРИЈЕ – ХРОНИКЕ МЕСТА

Апстракт: Тема рада је писање историје – хронике места на основу расположиве архивске грађе окружних и среских начелстава и општина који се чувају у архивима у Србији (јужно од Саве и Дунава) од 1839. до 1918. године. У раду сам обрадио и пописао укупан број сачуваних фондова окружних и среских начелстава, степен очуваности фондова, количину архивске грађе, период за који је сачувана и шта из те грађе може да послужи за писање историје градова, општина и места. Такође сам пописао укупан број сачуваних фондова тадашњих општина по Србији у периоду 1839–1918. године, количину сачуване грађе, да ли су и у којој мери комплетни или некомплетни фондови, године грађе и др. Анализом ових података изводи се закључак у којој мери се може на основу архивске грађе најбитнијих фондова (примарних извора) може сагледати, али и изучавати, целовита и садржајна историја градова, општина, вароши и других насељених места у Србији у XIX и почетком XX века.

385

Кључне речи: *окружно начелство, среско начелство, град, општина, варош, архивска грађа, архиви*

У нашој, не баш богатој, архивистичкој литератури која настаје упоредо са почетком стварања модерне државе Србије, тј. од XIX века, наилазимо на бројне примере уништавања докумената и другог писаног материјала, од канцеларија најнижих органа власти, преко окружних начелстава, па све до владарских канцеларија и највиших органа државне власти. Књига Војислава Јовановића Марамбоа *Потрага за украденом историјом*² ниједног архивског радника, па ни иоле образованог човека, не може да остави равнодушним пред чињеницама и доказима које је аутор изнео, како је наша архивска грађа плански одношена, а све у циљу да се сакрије истина и прикрију праве намере изазивача и виновника Великог рата. Од страних освајача и поробљивача то није ништа чудно и необично, али до сада смо се ретко бавили нашим односом и делањем према архивској грађи и нашој истином о себи. Непридавањем значаја овом питању, незнањем и непросвећеношћу, бахатошћу и губитком осећаја за историјски тренутак, ратне прилике и неприлике допринеле су да је наша архивска грађа из ранијих векова, па све до краја Првог и Другог светског рата, десеткована и трајно уништена.

¹ мастер архивист, архивски саветник, pilic2@sbb.rs

² Војислав М. Јовановић Марамбо, *Потрага за украденом историјом*, Југоисток, Београд 2011.

Начини на које је уништавана архивска грађа били су различити, без обзира на време и место где се то дешавало. Забележени су примери како случајних, тако и намерних пожара, намерног избацивања архивске грађе из првих депоа и паљење, продавање докумената као старе хартије пољопривредницима да у њих увијају и продају своје производе на пијацама, до примера када је грађа пропадала услед ратних дејстава, одношења значајне документације у разне иностране архиве, плачкања, намерног паљења да не падне непријатељу у руке, као и до продаје разним предузећима за откуп старе хартије ради прераде. До сада нам није познато да је вршено било какво истраживање на ту тему како бисмо бар сазнали који су све то архивски фондови трајно нестали и уништени. Чињеница је да увидом у водиче архивских фондова Србије, осим изузетка Архива Србије и појединих архива у Војводини, ниједан међуопштински архив у Србији нема комплетно сачуван било који значајан фонд из XIX века (нпр. Окружно начелство, Среска начелства, Општине, Судови и сл.), већ само фрагменте. Питање је да ли су и у ком проценту сачувани и они фондови који се воде као сачувани и да ли нам ти делови фондова могу дати прави слику о периоду о коме говоре.

Стални сукоби традиционалног и модерног, руралног и урбаног, обичајног и писаног права, патријархалног и просвећеног, аутократског и демократског, сиромашног и богатог, као и потреба да се научним истинама руше предрасуде и заблуде, карактеристике су ових простора целог XIX, а слободно се може рећи и доброг дела XX века. У таквом друштвеном, привредном, образовном и културном миљеу настале су многобројне иницијативе и предлози појединаца, група људи и институција, да се донесе *Закон о државној архиви* у Краљевини Србији 1898. године.³

Сматра се да су темељи организоване администрације у Србији постављени 1835. године доношењем Сретењског устава, који је врло брзо био суспендован. Од тада почињу да се развијају разне установе са бољом организацијом у раду и са одређеним дужностима и прописима у свом деловању. Како су се оне, према повећаним државним потребама, гранале и образовале нове службе и одељења, тако су се одвајали и водили посебна администрација и прописани протоколи. Што је државни апарат био гломазнији, осећала се све већа потреба за увођењем једног утврђеног реда. Ово је, нема сумње, условило и доношење једног прилично исцрпног Упутства о архивама из 1839. године.⁴ Овај документ се налази у фонду *Управе вароши Београда* Историјског архива града Београда и значајан је због тога што је донет управо у време активног рада на организацији власти у новој српској држави. Може се са сигурношћу рећи да је овај акт својим правним дејством допринео да фондови из тог периода буду добро сређени и очувани.⁵ Интересантно је истаћи да овај акт, кроз својих 14 тачака, јасно разликује два звања, односно две

³ *Стенографске белешке седнице Народне скупштине за 1898*, Београд 1899, 1666-1683.

⁴ Глиша Опачић, *Дужност архивара и регистратора, Упутства о архивама из 1839 године*, Архивски преглед, бр. 2-3, Београд 1955, 42-43.

⁵ Исто, 43; Поповић Петковић, Радмила. *Постанак и развој архивистике у Србији и Македонији*, Заједница архива Србије, Београд, 1972, 25.

дужности: регистратор и архивар.⁶ Нема сумње да у овом упутству треба гледати претечу не само „регистраторске“, него и архивске службе.⁷

Др Владан Ђорђевић ће идеју о оснивању Државног архива спровести у дело, али тек 1898. године, када се налазио на положају председника Министарског савета. Тадашњи министар просвете и црквених послова Андра Ђорђевић⁸ добио је наређење да за Скупштину припреми *Пројекат закона о државном архиву*, а сви чланови Кабинета распис којим се тражило да својим подручним надлештвима нареду да сва акта која не сачињавају архиву потребну за свакидашњу употребу одвоје и повере на чување по једном поверљивом службенику, док не буде дошао моменат да се предају на чување и бригу новооснованој установи. Министар Ђорђевић је 20. новембра 1898.⁹ године у Нишу, на XXX редовном заседању Народне скупштине Краљевине Србије, поднео *Предлог закона о државној архиви* који је садржао 21 члан. Скупштина је читање овог указа саслушала стојећи и пропратила га бурним аплаузом¹⁰, а предлог је упућен Законодавном одбору на разматрање.

После само дванаест дана (2. децембра 1898)¹¹ Законодавни одбор је разматрао *Предлог закона о државној архиви*. Занимљиву дискусију у вези са овим Законом водили су Мита Петровић и Љуба Каменчић, где је први нашироко елаборирао поједине жалосне случајеве уништавања докумената из времена Кочине крајине, архиве Главне контроле која је продата у стару хартију, а делом спаљена, као и већег броја докумената уништених после смрти кнеза Михаила, а који су се односили на период његове владавине.¹²

После дуже дискусије о сваком поједином члану предложеног Закона, а неретко и о појединим ставовима и мање-више умесном и конструктивном дискусијом, Закон је, најзад, изгласан у Скупштини истог дана, 2. децембра 1898. године.¹³ Преформулацијом појединих чланова *Предлога закона* и додавањем нових конкретних детаља, њиме је покушано да се кроз 23 члана обухвате и створе

⁶ Milovan Ristić, *Dva podatka iz istorije arhiva u Srbiji*, Arhivski almanah, br. 1, Beograd 1918, 238, 241; Olga Jaćimović, *Kancelarijsko poslovanje u Srbiji prve polovine XIX veka*, Arhivist, sv. 3-4, Beograd 1957, 49-60; Глиша Опачић, *нав. дело*; Радмила Поповић Петковић, *нав. дело*, 25.

⁷ Ово *Упутство* називају претечом *Правилника о канцеларијском и архивском пословању*. Радмила Поповић Петковић (*нав. дело*, 25) назива га *Упутством о регистратурама*; Бранислав Вучковић, *Историјат излучивања у Србији*, Архивска грађа као извор за историју, Међународни научни скуп 15-16. мај 2000. године, Архив Србије, Београд 2000, 104.

⁸ Др Андра Ђорђевић (1854–1914) правник, политичар и професор Правног факултета у Београду (предавао је римско, грађанско, грађанско процесно и међународно право). Као политичар биран је више пута за посланика, министра правде, три пута министра просвете, а 1910. за члана Српске краљевске академије. Аутор је више значајних дела из области теорије права.

⁹ По старом, односно 2. децембра по новом календару.

¹⁰ *Стенографске белешке Народне скупштине за 1898*, Београд, 1899, 1302.

¹¹ По старом, односно 14. децембра 1898. по новом календару.

¹² *Стенографске белешке Народне скупштине за 1898*, Београд 1899, 1666-1668.

¹³ По старом, односно 14. децембра по новом календару.

могућности за рад ове дуго очекиване установе.¹⁴ Од свих ранијих предлога, *Закон о државној архиви* био је најконкретнији и најпотпунији. Он је био синтеза свих до тада познатих предлога и пројеката. За њега се слободно може рећи да је урађен много детаљније и много реалније од свих ранијих предлога.

Нормалан рад Архива спречавали су и ратови који нису представљали само вишегодишњу стагнацију у раду и нормалном обављању послова, већ је и архивска грађа много страдала приликом евакуације, у пожарима или нестала приликом пљачки и ратних дејстава. После ратова требало је по неколико година да се сав материјал прикупи, поново среди и обради, да се констатује шта је страдало, а шта је непријатељ однео.

Један од крупних недостатака *Закона о државној архиви* представља и чињеница да ниједном речју није предвиђена могућност организовања мреже архива у Србији. Архивска грађа у осталим градовима Србије била је остављена на савест и одговорност службеника постојећих институција, органа власти, привредних, занатских, политичких, верских и других организација. Поред напред наведених објективних тешкоћа (ратови) и ова мањкавост Закона има за последицу да архиви у Србији (изузев архива у Војводини) данас у својим депоима скоро да немају ниједан комплетно сачуван фонд из XIX века.

У новоствореној југословенској држави 1918. године питање архивског законодавства било је једно од примарних питања које је захтевало своје решење, али до кога нажалост није дошло. На овом простору, осим Државне архиве Краљевине Србије, постојали су још Државни архиви у Загребу, Љубљани, Дубровнику, Митрополијски архив у Сремским Карловцима, Вилајетски архив при Земаљском музеју у Сарајеву, а припремано је отварање архива у Новом Саду и Скопљу.

Сви ови архиви створени су и радили по прописима држава којима су раније припадали. Ниједан закон, као ни законске одредбе било које врсте, нису одређивали узајамну везу и однос између њих.¹⁵ Недостајао је *Општи закон о државним архивима* без којег нису могли бити донети ни посебни прописи којима би били регулисани живот и рад било ког од ових архива. То су биле околности, а и правна потреба новостворене државне заједнице да једним општим законом регулише ову област.

За читав период између два светска рата можемо констатовати да је било пет озбиљних покушаја доношења јединственог закона, од којих је сваки у стручном погледу представљао корак напред, али до тога, нажалост, није дошло. Карактеристично је да није донет ниједан пропис који би био општејугословенског карактера и који би био прилагођен новом стању, већ се остало на одредбама из ранијих држава. По ослобођењу Југославије 1945. године, паралелно са утврђивањем штете од стране окупатора на предметима културе, приступљено је и издавању разних привремених или сталних наредби, правилника и закона у вези са чувањем старина и споменика културе, а два су се односила на архиве. Први је *Одлука о*

¹⁴ *Стенографске белешке Народне скупштине за 1898*, Београд 1899, 1671-1683.

¹⁵ Љубодраг Поповић, *Један неуспео покушај доношења новог Југословенског закона о архивима 1954. године и његове последице*, Архивска грађа као извор за историју, Међународни научни скуп 15-16 мај 2000. године, Архив Србије, Београд 2000, 275.

заштити и чувању споменика културе и старина¹⁶ донет од стране Националног комитета ослобођења Југославије. Ова Одлука стављала је под заштиту државе све предмете од културног и историјског значаја, а међу њима и архиве ранијих државних или самоуправних установа.

Други је био *Наредба о привременом обезбеђењу архива*, по први пут са важношћу за целу државу, која је у десет тачака прописала чување архивске грађе и забрану њеног уништења.¹⁷ Наредба је обухватила оно што је требало предузети како би се од даљег пропадања сачували затечени архивски фондови Југославије. Нарочито важна је била одредба да се све заштитне мере преузимају уз претходно одобрење надлежне државне архиве и да ће се до доношења Закона о архивима и регистратурама доносити привремена упутства о руковању архивима.¹⁸

Осим ове активности савезних органа и активност Државне архиве у Београду, у овом смислу, била је веома значајна. Државна архива је још у јесен 1945. године израдила *Пројекат Закона о архивима*, а децембра исте године *Нацрт Уредбе о прикупљању грађе из народноослободилачког рата*. Године 1946. израђени су *Предлог Закона о архивима и регистратурама* и *Уредба о архивистичкој струци*. На иницијативу Државне архиве одржан је и Београду маја 1948. године и састанак представника свих државних архива у земљи. Закључци ове конференције послужили су као материјал за *Пројекат Општег закона о државним архивима*, који је израђен септембра 1949. године.

Организовање заштите архивске грађе у Србији *Наредбом о привременом обезбеђењу архива* било је поверено Министарству просвете и Државној архиви у Београду, који су наложили Саветима за просвету и културу у окружним центрима да започну активности око оснивања архивских средишта. Показало се да је заштита архивске грађе од врло важног значаја за културу и да том послу треба приступити веома одговорно. Да би унапредило заштиту архивске грађе и спречило њено уништавање, Министарство просвете НР Србије, на предлог Државне архиве у Београду, а у вези са Наредбом Владе ФНРЈ, основало је у централној Србији шеснаест архивских средишта у ранијим окружним средишта, која су у већини случајева оправдала поверење и сачувала знатну архивску грађу. На исти начин формирана су архивска средишта у девет градова Војводине. Било је покушаја да се архивска средишта оснују и на подручју Косова и Метохије, али без успеха.¹⁹

Државна архива из Београда израдила је посебан *Правилник* којим су били регулисани начин рада и рад архивских средишта. Према том *Правилнику* средиште је обављало следеће послове: истраживање и евиденцију о архивима и архивском материјалу, стављање под заштиту архивске грађе угашених установа, као и преузимање, сређивање и чување архивалија које се пронађу на терену. На

¹⁶ *Службени лист ДФЈ*, бр. 10/45.

¹⁷ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 25/48, 280. Др Стеван Томић, Правна заштита споменика културе у Југославији, Београд 1958, 83-84.

¹⁸ Члан 8 Наредбе о привременом обезбеђењу архива, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 25/1948, 280.

¹⁹ Бошко Ракић, *Развој архивског законодавства у Србији*, Зборник радова Наша прошлост, Народни музеј Краљево и Историјски архив Краљево, Краљево 2007, 149-150.

челу средишта био је руководилац.²⁰ Непосредно руководство и администрирање архивских средишта водило је Министарство просвете НР Србије, а преглед рада ових установа вршила је Државна архива преко својих стручних служби и то једном годишње.

Одбор за просвету и културу Народног одбора града Крагујевца основао је марта 1948. године Архивско средиште (у даљем тексту: Средиште) које је имало задатак да евидентира архивску грађу Крагујевачког и Гружанског среза, да је шти-ти од уништења и пропадања и да преузме сву архивску грађу установа и предузећа која су престала са радом.²¹ Тако је на територије Шумадије успостављен први организовани облик заштите архивске грађе, пет деценија после доношења првог *Закона о државној архиви*, а четрдесет и осам година после оснивања Државне архиве у Београду.

390

Конечно, 23. јануара 1950. године донет је *Општи закон о државним архивима*, први југословенски закон о архивима, који је кроз 15 чланова регулисао низ питања²² која до тада нису била решена, као што је, рецимо, да се сав историјско-архивски материјал на територији ФНРЈ, без обзира чија је својина, или у чијим се рукама налази, ставља се под нарочиту заштиту државе у циљу њеног очувања и научног истраживања.²³ Чланом 2 овог Закона предвиђа се следеће: да у циљу сакупљања, заштите и обраде историјско-архивског материјала устанављују се: *Државна архива ФНРЈ са седиштем у Београду*, државне архиве народних република, и архиве градова које могу (прим. аут. – што значи и да не морају) оснивати народни одбори у великим градовима и народни одбори у **историјски значајним градовима** (прим. аут. – по ком критеријуму се они одређују) *уз одобрење владе народне републике*.²⁴ Законом је такође било предвиђено да поједине државне установе и друштвене организације могу имати специјалне архиве за прикупљање и чување историјско-архивског материјала који је настао у њиховом раду, а академијама, универзитетима, музејима и другим институцијама културе остављено је да имају збирке. Све ово је захтевало одобрење Владе ФНРЈ, односно ресорног Министарства.²⁵ *Општим законом о државним архивама* предвиђено је оснивање Главног архивског савета, а при министарствима, односно комитетима надлежним за питање науке и културе у републикама, републички Архивски савети.²⁶ Државна архива ФНРЈ и архиве народних република овлашћују се, да у оквиру своје надлежности, врше надзор над чувањем историјско-архивског материјала, без обзира у чијим се рукама он налази, и да одређује обавезне мере заштите. Први пут овим *Законом* дато је право првенства откупа архивске грађе, али и откупа као могућности да архиви дођу до

²⁰ *Архив Србије 1900–2000*, Архив Србије, 2000, 43. Бориша Радовановић, *Споменица Историјског архива Шумадије у Крагујевцу 1952–2002*, Историјски архив Шумадије у Крагујевцу, Крагујевац 2002, 29.

²¹ *Фонд Историјски архив Шумадије у Крагујевцу*, 7.4.376/1948, кут. I (1), (у даљем тексту: ИАШК), Бориша Радовановић, *нав. дело*, 29.

²² *Општи закон о државним архивима*, „Службени лист ФНРЈ“, бр. 12 од 18. фебруара 1950, 287–289.

²³ Чл. 1 *Општи закон о државним архивима*, „Службени лист ФНРЈ“, бр. 12/50, 287.

²⁴ *Општи закон о државним архивима*, „Службени лист ФНРЈ“, бр. 12/50, 287.

²⁵ Исто, 287–288.

²⁶ Исто, 288.

одређене архивске грађе, што ранији прописи нису познавали.²⁷ Било је забрањено изношење архивског материјала, као и његов извоз у иностранство без одобрења надлежног Министарства за науку и културу ФНРЈ.²⁸ Саставни део овог *Закона* биле су и казнене одредбе које су имале за циљ да спрече уништавање историјско-архивског материјала на терену.²⁹ На крају, примена овог Закона била је непосредна све до доношења републичких закона.

Савезни Закон предвидео је обавезу доношења закона о архивима у републикама. *Закон о државним архивама Србије* донет је 21. јануара 1951. године³⁰ и кроз својих 50 чланова проширио је и разрадио опште поставке *Општег закона о државним архивама*. Овај *Закон* прописао је да се поред Државне архиве НР Србије оснује Државни архив Аутономне Покрајине Војводине у Новом Саду, Архив Аутономне области Косовско-метохијске у Приштини и Градске државне архиве у великим или историјски значајним градовима, *чији делокруг рада поред подручја града може обухватити и читав крај са којим је град повезан, а које оснива народни одбор односног града уз претходну сагласност Министра за науку и културу*.³¹ На овај начин и овом одредбом *Закон* је дао могућност да цела територија државе буде обухваћена делокругом рада државне архивске службе. За разлику од *савезног, републички закон* признаје карактер државних архива републичком, покрајинском, обласном и градским архивима, од којих одваја специјалне архиве појединих државних надлештава и друштвених организација.³² Сагласност за оснивање и ових архива давала је Влада НР Србије. Архивска средишта основана пре ступања овог *Закона* на снагу остала су као привремени центри за заштиту и прикупљање грађе до формирања архива, с тим што су остала на буџету оних народних одбора где су седишта и била.³³

Ратна дејства на нашим просторима у току Другог светског рата донела су много недаћа – уништавана су материјална добра, а такође и архивска грађа која је нестајала у ратним разарињима, пљачкана и одношена од стране окупатора у архиве њихових држава. Било је безброј примера да су и наши људи палили, нарочито судску и пореску документацију, јер су били презадужени порезима. Све су то били озбиљни разлози да нови органи власти 20. фебруара 1945. године, док су ратне операције још трајале, донесу Одлуку³⁴ којом се спречава да се архивска грађа неконтролисано уништава, а тиме уједно и чува. Поред ове *Одлуке*, која говори само о заштити архиве државних и бивших самоуправних установа које се стављају под заштиту државе, треба нагласити да она није заживела онако како би требало и није постојала адекватна контрола њеног спровођења. Настављено је неконтролисано уништавање архивске грађе у чему је Крагујевац чак и предњачио. То је био подстицај Државном Архиву да крајем априла 1946. године упути нов захтев Комитету за школе и науку владе ФНРЈ за издавање *Наредбе* којом би

²⁷ Исто, 288.

²⁸ Исто, 288.

²⁹ Исто, 288.

³⁰ *Закон о државним архивама*, „Службени гласник НРС“, бр. 4/1951, 84-87.

³¹ Чл. 3 *Закона о државним архивама*, „Службени гласник НРС“, бр. 4/51, 84.

³² Бошко Ракић, *нав. рад*, 150.

³³ Чл. 44 *Закона о државним архивама*, „Службени гласник НРС“, бр. 4/51, 87.

³⁴ „Службени лист ДФЈ“, бр. 10/1945.

се ова ситуација прекинула. Резултат овога било је *Унутство* које је Генерални секретаријат Владе ФНРЈ упутио почетком јула исте године свим савезним министарствима и владама народних република.

Ово је дало позитивне резултате, јер је од Државне архиве затражена стручна експертиза у организацијама и установама у којима је дошло до уништавања архивске грађе. У току 1946. и 1947. године прегледано је близу педесет установа у Београду и унутрашњости и констатовано је уништавање архивске грађе. Због оваквог стања Државна архива је упутила захтев Министарству просвете Србије за доношење строгог наређења установама са упутством о спасавању угрожених и чувању старих архива.³⁵

Свесна ситуације и проблема који је настао Влада ФНРЈ је 12. марта 1948. године донела *Наредбу*³⁶ која кроз 10 тачака, први пут за читаву државу Југославију, доноси детаљније прописе о чувању архивалија и прописује забрану уништавања грађе. Организовање заштите овом *Наредбом* било је поверено државним архивима у Југославији (Београд, Загреб, Љубљана, Скопље, Сарајево, Цетиње и Нови Сад). У Србији је она била детаљније обрађена, јер је Министарство просвете у сарадњи са Државном архивом основало 16 архивских средишта. Свако од њих имало је своје подручје које је покривало, а састојало се од по неколико срезова. Они су истовремено имали улогу и стручних саветодаваца.³⁷

Читава ова активност на заштити културно-историјских споменика стварала је повољну атмосферу за деловање Архивског средишта на заштити архивске грађе, о чему говоре и први извештаји.³⁸

На стручном плану предузете су мере које су у датим околностима биле могуће и целисходне. Тако је, пре свега, поведена акција да се делатност на заштити архивске грађе популарише што више како би се развила свест о значају и вредности архивске грађе и интересовање за чување значајних докумената прошлости. Веома значајан подухват Средишта било је стварање основне евиденције о архивској грађи која се налазила у предузећима, установама и државним органима. Из *Извештаја* сазнајемо да је Средиште располагало бројним подацима о постојању архивског материјала. Значајно је поменути да су прве евиденције обухватале, поред података о имаоцима и количини грађе, и податке о граничним годинама, степену очуваности и сређености појединих фондова. На основу ових евиденција започет је процес преузимања архивске грађе који је у овом периоду имао карактер спасилачког подухвата.

Пажљиво ишчитавајући све *Извештаје* (месечне, тромесечне и годишње) које је руководилац Средишта слао Државној архиви у Београду и другим надлештвима, јасно се види колико проблема је било у раду Средишта, на какве су све препреке наилазили (неразумевање стваралаца и ималаца архивске грађе, идеолошке обојености, непросвећеност, страх код људи), као и како су се довијали да би дошли до информација и тачних података о несталој и уништеној архивској грађи. Бројни

³⁵ *Архив Србије 1900–2000, нав. дело, 42–43.*

³⁶ „Службени лист ФНРЈ“, бр. 25/1948, 25.

³⁷ *Архив Србије 1900–2000, нав. дело, 43.*

³⁸ Извештај руководиоца Архивског средишта Драгољуба Петровића, ИАШК 7.4.376/1948, кут. I (2), 2–3.

су примери о крајње лошем односу према документима, небризи и неконтролисаном уништавању архивске грађе. Навешћу само неколико карактеристичних. У Извештају архивског руководиоца о стању архива на територији бившег Округа крагујевачког стоји: *Архива НО града Крагујевца, односно бив. Општине Крагујевачке и бив. Округа крагујевачког још увек није пописана нити сређена. Остаци ових архива налазе се у подруму бив. Начелства крагујевачког у коме је сада смештена ЈА. Знајући за велику важност нарочито архиве бив. Начелства која датира од 1840. год. и која до сада уопште није проучавана, покушао сам да дознам шта се са њом догодило и где се сада налази. У том циљу обишао сам у друштву са Драг(ом) Николићем, повереником за просвету среза Лепеничког десетину одговорних оружја и успео сам да дознам да је три вагона ове архиве отишло на прераду у некој фабрици хартије, а да је четврти вагон враћен. Нико не зна где се та архива сада налази. Постоји могућност да је преостала архива смештена у подруму поменуте зграде коју сада поседује ЈА. С тешком муком сам успео да добијем дозволу да обиђем подрум. Приликом обиласка констатовао сам да је архива смештена у три подрумска одељења, Једно одељење је било осигурано само двома укрштеним даскама и унутра су се видела у страховитом неред у акта и документа. Према обавештењу Градског одбора у ово одељење је продрла војска те је оно накнадно осигурано даскама. Исто тако сам дознао да је за време окупације ову архиву пописивао и сређивао Милан Ракић кога је послала Државна архива у Београду. Шта је он урадио нисам могао дознати.*³⁹ Ово је информација о једном од најтежих примера уништења архивске грађе Крагујевачког начелства и Окружног суда коју је Окружни народни одбор предао, у марту 1946. године, на прераду предузећу „Отпад“ које је тих година пребацивало норме испоручујући кубике и вагоне архивске грађе фабрикама за прераду хартије, стичући тако жалосну славу у историји културе једне државе и њених народа.⁴⁰ Како се наводи у овом Извештају, не зна се где је враћен. Из истог Извештаја се види да су документацијом *Задруге за просвећивање Шумадије* брисани прозори, да је архива Прве мушке гимназије у Крагујевцу за период од оснивања 1833. па до 1919. године уништена по ослобођењу заједно са документацијом Лицеја, да је незнатан број докумената Начелства округа Крагујевачког остао сачуван захваљујући некоме, а сматра се да је то био библиотекар Мирољуб Живковић, који је са гомиле узео архивску грађу и чувао је у својим просторијама, да су председници или чланови разних удружења после ослобођења намерно склањали или палили своју документацију како не би имали евентуалне непријатности.⁴¹

Према списковима које су руководиоци Средишта слали Државној архиви у Београду до средине 1950. године може се закључити да је са територије Среза крагујевачког сачувано потпуно или делимично 79 фондова, да су 53 фонда уништена, док за 69 фондова нису успели да прибаве податке.⁴² За територију Среза грузанског према подацима из 1950. године потпуно или делимично су сачувана 23

³⁹ ИАШК 7.4.376/1948, кут. I (2), 2-3. Текст је пренет са свим скраћеницама и знацима интерпункције.

⁴⁰ Ђорђе Станковић, Љубодраг Димић, *Историографија под надзором – Прилози историји историографије I*, „Службени лист СРЈ“, Београд 1996, 176-177.

⁴¹ ИАШК 7.4.376/1948, 1950, кут. I (1, 2, 25, 26, 27, 28, 29).

⁴² ИАШК 7.4.376/1950, кут. I (27, 28)

фонда, а 29 фондова је потпуно уништено, спаљено или нестало.⁴³ У формуларима о сачуваним и уништеним фондовима налазе се и подаци где су смештени сачувани фондови, граничне године, некада и број докумената, а у подацима о уништеним фондовима када су уништени (спаљивали су их немачки, бугарски и руски војници, партизани, мештани су палили пореске књиге), граничне године фонда, као и ко је податке дао.⁴⁴

Међутим, ионако тешку ситуацију што се тиче прикупљања архивске грађе, као и њено неконтролисано уништавање, погоршало је доношење *Наредбе о обавезном прикупљању и предаји отпадака од хартије*.⁴⁵ Ова Наредба не само да не доприноси заштити архивске грађе прецизирајући да ли се нешто може уништити или не, а ако може на који начин то учинити, под чијим надзором и под којим критеријумима, већ наноси много штете архивистици и историографији. У члану 1 каже се да су *сва државна надлежства, установе и предузећа, задружне и друштвене организације и њихова предузећа*, дакле сва правна лица, *дужна прикупљати и одређеним органима предавати све отпатке од хартије*.⁴⁶ Сви су дужни да на крају месеца пријаве своје залихе отпадака (чл. 6), а они који то не ураде казниће се (чл. 7). Утврђено је да старешине одреде службенике који ће то организовати. Ниједним чланом се не предвиђа које стручне квалификације би то лице требало да поседује. На тај начин ова *Наредба* је фактички озаконила излучивање, или уништавање, у регистратурама без било каквог надзора стручне установе и квалификованих људи, запретивши чак и казнама ако се ти послови не обављају, па се може само претпоставити да је у прераду хартије отишло много тога што није ни требало ни смело.⁴⁷ Ствараоци и имаоци архивске грађе у том тренутку нашли су се између Средишта, односно *Наредбе о привременом обезбеђењу архива* која није предвиђала било какву санкцију за немаран однос према документима и *Наредбе* која је предвиђала казну за не прикупљање отпадака од хартије. Те две *Наредбе* су биле у потпуној колизији, а највећу штету су претрпеле архивистика и историографија.

У оваквој законској колизији руководиоци архивских средишта били су само чиновници који су могли да констатују реално стање на терену, односно да попишу називе архивских фондова и документа из ранијих векова и с почетка XX века за које се зна да су постојали, а који су уништени или шта је од њих уопште сачувано. Поред свих ратних страхота и уништења којима су држава и народ били изложени, један од узрока њене девастације и нестајања било је непостојање система архивске заштите и нестручан људски фактор помешан са идеолошком заслепљеношћу.

Ако анализирамо фондове окружних начелстава који се налазе у архивима у Србији, односно њихову бројност и очуваност документације (архивске грађе), долазимо до забрињавајућих података. Наиме, условно речено, у потпуности су сачувана само три фонда окружних начелстава и то Начелство округа Јагодинског – Јагодина (1839–1889); 1839–1879: књ. 117 (фрагменти), ф. 656; 84,60 дм; Начелство

⁴³ Исто, 28.

⁴⁴ Исто, 28.

⁴⁵ „Службени лист ФНРЈ“, бр. 83/1949.

⁴⁶ Исто.

⁴⁷ Бранислав Вучковић, *нав. рад*, 106.

округа Ужичког – Ужице (1839–1918); 1839–1919: књ. 65, ф. 527; 56,63 дм; Начелство округа Шабачког – Шабац (1839–1890); 1839–1889: књ. 3, кут. 181; 22,72 дм.⁴⁸ Сва три фонда налазили су се у депоима Архива Србије па су на тај начин сачувани. За њих се не би у потпуности могло рећи да су сачувани комплетно, али у односу на исте фондове у осталим архивима, јесу у приличној мери.

Ако се само на основу статистичких података осврнемо на број сачуваних књига, кутија и количину архивске грађе изражене у дужним метрима, долазимо до поражавајућих резултата. Од 20 архива, које анализирамо у овом раду, у 12 је сачувано од једне до 20 књига и од једне до 10 кутија архивске грађе. Остали имају више сачуваних књига и кутија архивске грађе, али далеко од количине која би представљала приближно половину настале грађе.

ГРАНИЧНЕ ГОДИНЕ ФОНДОВА, ГРАНИЧНЕ ГОДИНЕ И КОЛИЧИНА САЧУВАНЕ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ НАЧЕЛСТВА ОКРУГА ПО АРХИВИМА

395

- Историјски архив Београда – НО Београдског (1839–1918); 1839–1890; 1900–1914; књ. 38; кут. 7, 1,50 дм. Архив Београда чува грађу НО Подунавског – Смедерево (1839–1918); 1890–1900; књ. 2; кут. 2, 0,20 дм и НО Смедеревског (1839–1922); 1845–1890; 1900–1915; књ. 1; кут. 1; 0,10 дм.⁴⁹
- Историјски архив Ваљево – НО Ваљевског (1839–1922); 1841–1915; књ. 7; кут. 4; 1,10 дм.⁵⁰
- Историјски архив Врање – НО Врањског (1878–1922); 1881–1915; кут. 2; 0,20 дм.⁵¹
- Историјски архив Зајечар – НО Црноречког – Зајечар (1839–1916); 1853–1896; кут. 1, 0,10 дм.
- НО Тимочког – Зајечар (1896–1922); 1896–1922; кут. 2, 0,20 дм и НО Књажевачког – Књажевац (1839–1915); 1858–1881; кут. 1; 0,10 дм.⁵²
- Историјски архив Крушевац – НО Крушевац (1845–1918); 1845–1918; кут. 10, 0,90 дм.⁵³
- Историјски архив Неготин – НО Крајинског – Неготин (1839–1918); 1841–1918; књ. 10; кут. 2; 0,25 дм.⁵⁴
- Историјски архив Ниш – НО Нишког – Ниш (1878–1918); 1878–1915; књ. 1; кут. 3; 0,30 дм.

⁴⁸ *Архивски фондови и збирке у СФРЈ – СР Србија (без аутономних покрајина)*, Савез друштава Архивских радника Југославије, Београд 1978, 36.

⁴⁹ *Водич Историјског архива Београда*, Историјски архив Београда, Београд 1984, 48–52.

⁵⁰ *Архивски фондови и збирке у СФРЈ – СР Србија (без аутономних покрајина)*, Савез друштава Архивских радника Југославије, Београд 1978, 139.

⁵¹ *Водич Историјског архива „31. јануар“ Врање*, Историјски архив „31. јануар“, Врање 2000, 35.

⁵² *Архивски фондови и збирке у СФРЈ – СР Србија (без аутономних покрајина)*, Савез друштава Архивских радника Југославије, Београд 1978, 165.

⁵³ *Архивски фондови и збирке у СФРЈ – СР Србија (без аутономних покрајина)*, Савез друштава Архивских радника Југославије, Београд 1978, 207.

⁵⁴ *Водич Историјског архива Неготин*, Историјски архив Неготин, Неготин 2001, 33–34.

- НО Алексиначког – Алексинац (1836–1890); 1845–1890; књ. 1; кут. 1; 0,15 дм.⁵⁵
- Историјски архив Пирот – НО Пиротског – Пирот (1878–1915); 1878–1915; кут. 1; 0,14 дм.⁵⁶
- Историјски архив Пожаревац – НО Пожаревачког – Пожаревац (1839–1915); 1841–1914; кут. 10; 1,00 дм.⁵⁷
- Историјски архив Прокупље – НО Топличког – Прокупље (1878–1918); 1880–1915; кут. 1; 0,12 дм.⁵⁸
- Историјски архив „Средње поморавље“ – Јагодина. Поред фонда Начелства Округа јагодинског који се налази у Архиву Србије, Архив „Средњег Поморавља“ у Јагодини чува фонд НО Моравског – Ћуприја (1839–1918); 1841–1915; књ. 1; кут. 6; 0,60 дм.⁵⁹
- Међуопштински историјски архив Чачак – НО Рудничког – Горњи Милановац (1839–1922); 1839–1916; кут. 3; 0,30 дм, НО Рудничког – Чачак (1890–1902); 1890–1902; кут. 3; 0,30 дм и НО Чачанског – Чачак (1839–1922); 1839–1915; књ. 3; кут. 24; 2,50 дм.⁶⁰
- Архив Шабац – Поред НО Шабачког, који се налази у Архиву Србије, Архив у Шапцу чува фондове НО Подрињског – Лозница (1839–1918); 1852–1910; књ. 2; кут. 10; 1,00 дм и НО Љубовија (1838–1944); 1838–1900; кут. 139; фасц. 25; 20,90 дм.⁶¹
- Историјски архив Шумадије Крагујевац – НО Крагујевачког – Крагујевац (1839–1918); 1839–1915; књ. 14; кут. 20; 3,10 дм.⁶²

Историјски архиви у Краљеву, Новом Пазару и Смедеревској Паланци не поседују фонд Начелства округа, јер у овим градовима начелства, као органи управе, нису постојали. Архив у Лесковцу нема сачуван ниједан фонд пре 1944. године.

Ако се анализирају описи фондова окружних начелстава које сам добио од колега из архива усменим путем и на основу исцрпних података из водича архива

⁵⁵ *Архивски фондови и збирке у СФРЈ – СР Србија (без аутономних покрајина)*, Савез друштава Архивских радника Југославије, Београд 1978, 255.

⁵⁶ *Водич Историјског архива у Пироту*, Историјски архив у Пироту, Пирот 2019, 2932.

⁵⁷ *Архивски фондови и збирке у СФРЈ – СР Србија (без аутономних покрајина)*, Савез друштава Архивских радника Југославије, Београд 1978, 295.

⁵⁸ Овај фонд се налазио у Историјском архиву Ниша, а данас је смештен у Историјском архиву Прокупља. *Архивски фондови и збирке у СФРЈ – СР Србија (без аутономних покрајина)*, Савез друштава Архивских радника Југославије, Београд 1978, 255.

⁵⁹ *Водич Историјског архива „Средње Поморавље“ Светозарево*, Историјски архив „Средње Поморавље“ Светозарево, Светозарево 1984, 32–33.

⁶⁰ *Водич Међуопштинског историјског архива Чачак*, Међуопштински историјски архив Чачак, Чачак 1988, 34–38.

⁶¹ *Архивски фондови и збирке у СФРЈ – СР Србија (без аутономних покрајина)*, Савез друштава Архивских радника Југославије, Београд 1978, 403.

⁶² *Водич Историјског архива Шумадије у Крагујевцу*, Историјски архив Шумадије у Крагујевцу, Крагујевац 1978, 25–26.

које сам успео да систематизујем долазимо до закључка који, у најмању руку, није охрабрујући, а који нам не даје ни најелементарнију основу да би се на бази сачуване грађе ових фондова могле квалитетно писати историје места и градова. Сви фондови Начелства округа проглашени су архивском грађом од изузетног значаја због своје старости и значаја институције стваралаца, а не због количине и садржајног квалитета сачуване архивске грађе (из овога се изузимају начелства округа Јагодинског, Ужичког и Шабачког). Ретко који архив има сачуван и минимум евиденционих књига, тако да је немогуће пратити која количина архивске грађе је настала, каква акта су стизала у начелства и какве одлуке су доносили и шта су радили у периоду свог осамдесетогодишњег постојања. На основу сачуване грађе нисмо у могућности да пратимо континуитет рада начелстава, да утврдимо имена начелника округа, да континуирано пратимо њихов рад и све оне активности које су давале сврху њиховог постојања. Анализом степена и количине очуваности архивске грађе свих начелстава округа утврдили смо да поменута грађа има углавном појединачна документа која нам дају податке као што су судске пресуде, спискови чиновника, платни спискови, постављења и разрешења, имовинско-правна документа, о епидемијама у разним периодима, вакцинисању становништва, разни статистички подаци, прегледи финансија начелника, војни спискови и друге војне евиденције, преписке око евиденција у току ратова, спискови кандидата за одборнике приликом избора, збивања и стања у срезу (временске прилике, пољски радови, борба са биљним болестима и штеточинама), болнички трошкови, разне социјалне услуге и давања, наплата пореза, изградња и поправка путева и улица, изградња разних капиталних објеката, пројекти буџета, завршни рачуни и др.

Слична ситуација је и са начелствима срезова. На основу водича које су архиви урадили и на основу пописа фондова које су презентовали на својим сајтовима, фондове Начелства срезова имају следећи архиви:⁶³

- Историјски архив Ваљево – НС Тамнавског (1839–1944); 1876–1929; кут. 5; 0,50 дм.⁶⁴
- Историјски архив Зајечар – НС Зајечарског (1839–1918); 1881–1918; кут. 3; 0,30 дм.
- НС Заглавског – Књажевац (1836–1918); 1882–1918; кут. 2; 20 дм.⁶⁵
- Историјски архив Шумадије Крагујевац – НС Лепеничког – Рача (1839–1941); 1860–1941; кут. 1; 0,10 дм.⁶⁶
- Историјски архив Крушевац – НС Крушевачког – Крушевац (1845–1918); 1845–1915; кут. 10, 0,90 дм.⁶⁷

⁶³ У овом раду анализирали смо само фондове Начелства срезова за период од 1839. до 1918, а грађу до 1941. године нисмо узимали у обзир јер излази из оквира теме. Више архива имају сачуване фондове Начелства срезова који обухватају период између два светска рата.

⁶⁴ *Архивски фондови и збирке у СФРЈ – СР Србија (без аутономних покрајина)*, Савез друштава Архивских радника Југославије, Београд 1978, 139.

⁶⁵ Исто, 165.

⁶⁶ *Водич Историјског архива Шумадије у Крагујевцу*, Историјски архив Шумадије у Крагујевцу, Крагујевац 1978, 28.

⁶⁷ *Архивски фондови и збирке у СФРЈ – СР Србија (без аутономних покрајина)*, Савез

- Историјски архив Неготин – НС Крајинског – Неготин (1837–1918); 1840–1918; књ. 9; кут. 12; 1,50 дм.
- НС Брзопаланачког – Јабуковац (1840–1918); 1863–1918; кут. 1; 0,15 дм.⁶⁸
- Историјски архив Ниш – НС Алексиначког – Алексинац (1835–1918); 1882–1915; кут. 1; 0,15 дм.
- НС Нишког – Ниш (1878–1918); 1881–1915; кут. 1; 0,15 дм и НС Ражањског – Ражањ (?–1918); 1892–1918; кут. 1; 0,10 дм.
- НС Бањског – Сокобања (1836–1918); 1836–1915; књ. 64; кут. 50; 7,50 дм.⁶⁹
- Историјски архив Пожаревац – НС Кучево (1839–1915); 1839–1915; кут. 190; 25,00 дм.
- НС Велико Орашје (1841–1915); 1841–1915/1919–1941; кут. 17; 1,70.⁷⁰
- Историјски архив Ужице – НС Ариљског – Ариље (1850–1918); 1882–1889; књ. 3; фасц. 1; 0,14 дм.
- НС Рачанског – Бајина Башта (1837–1918); 1868–1912; фасц. 1; 0,10 дм.
- НС Моравичког – Ивањица (1837–1918); 1859–1914; кут. 7; 1,15 дм.
- НС Црногорског – Косјерић (1837–1918); 1840–1918; књ. 1; кут. 1; 0,17 дм.
- НС Пожешког – Пожега (1860–1918); 1860–1918; књ. 272; кут. 47; 27,05 дм.
- НС Ужичког (1836–1918); 1837–1839, 1860–1861, 1890–1913; кут. 3; 0,30 дм.
- НС Златиборског – Чајетина (1837–1918); 1836–1918; књ. 109; кут. 56; фасц. 24; 13,20 дм.⁷¹

Од укупног броја наведених архива, њих осам има 19 фондова Среских начелстава и скоро сви су фрагментарно сачувани.⁷² У једном броју архива сачувани су фондови Начелства срезова, али имају сачувану грађу за период од 1919. до 1941. године и њих нисмо узимали у обзир. Као и у случају Начелства округа, фондови Начелства срезова су проглашени грађом од изузетног значаја. Као и код Начелстава округа, и у Начелствима срезова сачувана су појединачна акта из различитих година која сведоче о појединачним догађајима и појавама. Фондови садрже податке о конфискацији имовине по судским пресудама, судске пресуде, жалбе на пресуде, извршавање затворских казни, постављењу начелника и службеника по срезовима, платне спискове, спискове среских намештеника, закупе механа и других угоститељских објеката, имовинско-правна акта, разна обавештења

друштва Архивских радника Југославије, Београд 1978, 207.

⁶⁸ Водич Историјског архива Неготин, Историјски архив Неготин, Неготин 2001, 36–38.

⁶⁹ Архивски фондови и збирке у СФРЈ – СР Србија (без аутономних покрајина), Савез друштва Архивских радника Југославије, Београд 1978, 255

⁷⁰ Архивски фондови и збирке у СФРЈ – СР Србија (без аутономних покрајина), Савез друштва Архивских радника Југославије, Београд 1978, 295.

⁷¹ Водич Историјског архива Титово Ужице, Историјски архив Титово Ужице, Ужице 1990, 32–41.

⁷² Овде бисмо могли да издвојимо начелстава срезова Кучево, Сокобање, Чајетине и Пожеге који својом количином, распоном година могу да се сматрају „у неку руку комплетним“ фондовима, ако се пореде са другим.

и одлуке из делокруга рада среских начелстава, службене податке о разним местима са свим битним и траженим подацима, спискове грађевина, број и стање у школама, број наставног особља и ученика по разредима, стање усева, елементарне непогоде (најчешће суше), стање шума и бесправна сеча исте, криминалне радње, сузбијање хајдучије, разне статистичке извештаје, стање путева и друге инфраструктуре, епидемиолошке ситуације и мере на њиховом сузбијању, број лекара и другог медицинског особља, стање природних извора воде и начин њихове заштите, финансијске извештаје, пројекте буџета и начине њихових реализација, опште стање у срезовима и друге тражене извештаје.

Код архивских фондова општина за период од њиховог оснивања у првој и другој половини XIX века потребно је напоменути да већи број архива није разграничио општинске фондове до 1918. и после ове године, већ их води од године њиховог оснивања па до 1941. или 1944. године, што у неку руку и није погрешно. На тај начин нисмо у могућности да тачно дефинишемо количину књига и архивске грађе за период до 1918, као и за период до 1941, односно 1944. године. У анализу ових фондова узећемо само оне који су јасно разграничени како бисмо добили што јаснију и прецизнију слику као одговор на тему рада.

399

Историјски архив Београда има три фонда:

Општинско поглаварство у Бежанији – Бежанија (1839–1860, 1869); 1874–1917; књ. 121; кут. 58; 12,90 дм, Општина града Београда – Београд (1839–1944); 1887–1944; књ. 1889, фасц. 7140; 468,98 дм и Градско поглаварство у Земуну (Земунски магистрат) – Земун (1751–1934); 1751–1934; књ. 1353; кут; 2328; 295,00 дм.⁷³

Историјски архив у Неготину има пет фондова:

Суд општине Брза Паланка (1888–1918); 1888–1918; књ. 4; кут. 2; 0,30 дм, Суд општине Голубиње (1861–1918); 1862–1909; кут. 2; 0,30 дм, Суд општине Неготинске – Неготин (1839–1918); 1866–1914; књ. 1; свеж. 1; 0,05 дм, Суд општине Рајачке – Рајац (1839–1918); 1869–1911; књ. 2; свеж. 1; 0,03 дм и Суд општине Рогљевске – Рогљево (1839–1918); 1870–1890; свеж. 1; 0,01 дм.⁷⁴

Историјски архив у Нишу има три фонда:

Суд општине Ниш (1878–1915); 1902–195; књ. 1; кут. 1; 0,10 дм, Суд општине Сврљиг (1865–1918); 1912; 1918; свеска 1; 0,01 дм и Суд општине Врмцанске Среза Бањског (?–1918); 1873–1912; кут. 1; 0,15 дм.⁷⁵

Историјски архив „Средње поморавље“ Јагодине има три фонда:

Суд општине Параћинске (1839–1918); 1907–1914; књ. 5; 0,20 дм, Суд општине Ћупријске (1839–1918); 1843–1918; књ. 2; кут. 13; 1,40 дм и Суд општине Бунарске Срез Белички – Бунар (1839–1918); 1872–1913; књ. 7; 0, 20 дм.⁷⁶

⁷³ Водич Историјског архива Београда, Историјски архив Београда, Београд 1984, 54–69.

⁷⁴ Водич Историјског архива Неготин, Историјски архив Неготин, Неготин 2001, 40–43.

⁷⁵ Архивски фондови и збирке у СФРЈ – СР Србија (без аутономних покрајина), Савез друштава Архивских радника Југославије, Београд 1978, 255.

⁷⁶ Водич Историјског архива „Средње Поморавље“ Светозарево, Историјски архив

Историјски архив „Верослава Вељашевић“ у Смедеревској Паланци има два фонда:

Суд општине Смедеревска Паланка (1839–1918); 1884–1918; књ. 6; кут. 1; 0,10 дм и Општина Азањска (1839–1941); 1853–1929; свеж. 1; 0,10 дм.⁷⁷

Историјски архив Ужице има следеће фондове следећих општина:

Ариље (1839–1918); 1880–1911; књ. 3; фасц. 1; 0,05 дм, Бајина Башта (1839–1944); 1874; 1882–1883; 1908; 1910–1911; 1913–1914; фасц. 1; 0,13 дм, Висибаба (1839–1944) 1871–1899; књ. 5; фасц. 2; 0,35 дм, Годовик (1839–1918); 1900–1918; књ. 8; фасц. 5; 0,55 дм, Добраче (1839–1918; 1880–1920; фасц. 1, 0,03 дм, Здравчићи (1839–1944); 1871–1899; књ. 1; фасц. 3; 0,45 дм, Каран (1839–1918); 1874–1915; фасц. 1; 0,10 дм, Катићи (1839–1918); 1879–1919; фасц. 1; 0,25 дм, Крвавци (1839–1918); 1867–1919; фасц. 15; 1,50 дм, Кушићи (1839–1918); 1885–1919; фасц. 2, 0,20 дм, Мокра Гора (1839–1918); 1850–1919, 1921, 1926; књ. 3; фасц. 5; 0,33 дм, Коритник (1839–1918); 1912–1918; књ. 1; фасц. 1; 0,05 дм, Остатија (1839–1918); 1875–1918; књ. 1; фасц. 1; 0,05 дм, Пожега (1839–1918); 1839–1918; књ. 37; фасц. 64; 8,11 дм, Потпећ (1839–1918); 1867–1918; књ. 4; фасц. 10; 1,45 дм, Рибашевина (1839–1918); 1897–1919; фасц. 1; 0,05 дм, Роге (1839–1918); 1871–1918; фасц. 8; 1,87 дм и Севојно (1839–1944); 1845–1886; фасц. 1, 0,15 дм.⁷⁸

Међуопштински историјски архив Чачка има фондове следећих општина:

Атеница (1839–1918); 1861–1918) кут. 1; 0,10 дм, Брајићи (1886–1890); 1889–1889; свеж. 1; 0,05 дм, Брезна (1839–1918); 1890–1918; свеж. 1; 0,05 дм, Бресница (1868–1918); 1899–1911; кут. 1, 0,10 дм, Гуча (1839–1918); 1884–1918; књ. 3; кут. 1; 0,15 дм, Заблаће (1839–1918); 1864–1918; књ. 4; кут. 21; 2,20 дм, Жежевица (1839–1918); 1881–1903; кут. 1; 0,10 дм, Заблаће (1863–1918); 1900–1918; књ. 1; кут. 5; 0,55 дм, Љубић (1839–1918); 1888–1905; свеж. 1; 0,01 дм, Прањани (1839–1918); 1917–1918; свеж. 1; 0,02 дм, Прислоница (1839–1918); 1890–1918; свеж. 1; 0,01 дм, Слатина (1839–1918); 1881–1882; кут. 1, 0,10 дм, Таково (1863–1918); 1886–1889; кут. 1; 0,10 дм, Трнава (1839–1918); 1885–1903; кут. 1; 0,10 дм, Чачак (1839–1918); 1893–1918; свеж. 1; 0,10 дм.⁷⁹

Што се тиче архивске грађе општина за назначени период ситуација је доста лоша. Веома мали број архива има сачуване фондове општина, а и оно што је сачувано углавном представља минимум грађе да би се могао назвати фондом. Осим грађе коју чува Архив Београда (Општина града Београда, Земунски магистрат и Поглаварство у Бежанији) и грађе Општине Пожега, ниједан од сачуваних фондова по другим српским архивима не садржи минимум грађе као примарни

„Средње Поморавље“ Светозарево, Светозарево 1984, 36-37.

⁷⁷ *Водич Историјског архива Смедеревска Паланка*, Историјски архив Смедеревска Паланка, Смедеревска Паланка 1980, 24.

⁷⁸ *Водич Историјског архива Титово Ужице*, Историјски архив Титово Ужице, Ужице 1990, 42-51.

⁷⁹ *Водич Међуопштинског историјског архива Чачак*, Међуопштински историјски архив Чачак, Чачак 1988, 41-55.

архивски фонд који би научног радника снабдела подацима да напише било какву хронику – историју града, вароши, села или ма ког другог насељеног места, а што се из претходних података јасно види. Из сачуване грађе ових „комплетнијих“ општинских фондова можемо доћи до података о структури општинских органа, називима и ингеренцијама служби, проблемима којим су се бавили, радом општинских одељења, социјалним и здравственим одељењима и све што је било прописано да се ово одељење – дирекција бави, судским пословима, привредно–финансијским питањима, урбанистичким питањима у најширем смислу (одржавањем калдрме и улица, катастарским питањима, изградњом објеката и њиховом контролом у урбанистичком смислу, изградњом водовода и канализације, електрификацијом места, изградњом и одржавањем паркова и зелених површина, расадника, гробаља, организовањем саобраћаја, а ту су и упутства и спровођење пописа становништва, извештаји о занатлијама и занатским радњама, рад угоститељских објеката, одржавање реда и мира у местима, наплата пореза и других државних и општинских такса, разни извештаји о стању у градовима и варошима и др.).

Овим радом желео сам да укажем на коју количину архивске грађе наши историчари и хроничари могу да рачунају, мада они који су се бавили писањем историје и хронике места и градова то добро знају. Почео сам од органа јавне управе и фондова од изузетног и великог значаја и дошао до неких обесхрабрујућих података и закључака који ће потенцијалног истраживача пре да одврати од истраживања и писања историје градова, вароши и места по Србији у XIX веку и првим деценијама XX века, периоду када је стварана модерна српска држава, него што ће му дати подстрек да се ухвати у коштац са научним изазовима. До сада написаним монографијама и студијама на ову тему, уз све стручно знање аутора, његовог труда и упорности да се дође до најситнијих података, због недостатка материјала нешто недостаје. Стручним радом скоро сви историчари и хроничари су у својим истраживањима максимално искористили сву доступну и познату архивску грађу и ту нема замерке. Многе локалне приче и анегдоте постале су део локалне историје, а непроверљиве су. Писане су бројне монографије у којима није могло да се дође до података о именима и годинама када су на функцијама били окружни и срески начелници и председници општина. Многи догађаји и локалне значајне личности отишле су у трајни заборав. Једино решење видимо у покушају да се архиви активирају и окрену страним архивима, музејима и другим институцијама које имају архивску грађу, личним и породичним фондовима старих породица и значајних личности који се налазе код њихових наследника. Једино на тај начин овај недостатак може да се ублажи, али не и да се реши. Радом сам желео да укажем на проблем са којим се историчари и хроничари сусрећу, а не да доведем у питање било чију стручност, честитост, професионалност и веродостојност њихових радова и књига.

РЕЗИМЕ

Овим радом покренуо сам питање и анализирао садржину и количину архивске грађе органа управе (проглашена грађом од изузетног и великог значаја) из XIX и с почетка XX века, која би требало да буде примарна грађа и основа за писање историје градова, општина и места у модерној српској држави (јужно од Саве и Дунава). Рад представља покушај анализе најзначајнијих фондова у српским архивима, начелстава округа, среских начелстава и општина. Њихова, у сваком погледу, слаба очуваност резултат је нашег односа према писаном документу, архивима и архивистици. Резултат немарног односа према овом питању јесте писање монографија модерних српских градова, општина и места на фрагментарно сачуваним подацима уз велики труд и храброст наших историчара и хроничара места. Многи догађаји из наше ближе историје су на тај начин трајно отишли у заборав. Монографије су писане на основу расположивих података скупљених са свих страна, примарних и секундарних извора, локалних анегдота и прича које је тешко потврдити и проверити. Овим радом желим да покренем дубље и опсежније истраживање фондова свих области и архивистичких група у XIX и првим деценија XX века.

402

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

- Фонд Историјски архив Шумадије у Крагујевцу, 7.4.376/1948.

Објављени извори

- *Стенографске белешке седнице Народне скупштине за 1898*, Београд 1899.

Периодика

- „Службени лист ДФЈ“
- „Службени лист ФНРЈ“
- „Службени гласник СРС“

Литература

- *Архиви у Србији*, Том II, Преглед фондова и збирки, уредници Мирослав Јовановић и Весна Башић, Архив Србије, Београд 2016.
- *Архивски фондови и збирке у СФРЈ – СР Србија (без аутономних покрајина)*, Савез друштава Архивских радника Југославије, Београд 1978.
- *Водич Историјског архива Београда*, Историјски архив Београда, Београд 1984.
- *Водич Историјског архива „31. јануар“ Врање*, Историјски архив „31. јануар“, Врање 2000.
- *Водич Историјског архива Неготин*, Историјски архив Неготин, Неготин 2001.
- *Водич Историјског архива у Пироту*, Историјски архив у Пироту, Пирот 2019.

- *Водич Историјског архива „Средње Поморавље“ Светозарево*, Историјски архив „Средње Поморавље“ Светозарево, Светозарево 1984.
- *Водич Међуопштинског историјског архива Чачак*, Међуопштински историјски архив Чачак, Чачак 1988.
- *Водич Историјског архива Шумадије у Крагујевцу*, Историјски архив Шумадије у Крагујевцу, Крагујевац 1978.
- *Водич Историјског архива Титово Ужице*, Историјски архив Титово Ужице, Ужице 1990.
- *Водич Историјског архива Смедеревска Паланка*, Историјски архив Смедеревска Паланка, Смедеревска Паланка 1980.
- Вучковић, Бранислав. *Историјат излучивања у Србији*, Архивска грађа као извор за историју, Међународни научни скуп 15-16. мај 2000. године, Архив Србије, Београд 2000.
- Група аутора, *Архив Србије 1900–2000*, Архив Србије 2000.
- Исаиловић, Благоје, Митровић, Момчило, Шкодрић, Љубинка. *Архив Србије (1898–2018). Историја институције, Историја Архива Србије*, Књ. 1, Архив Србије, Београд 2019.
- Jaćimović, Olga. *Kancelarijsko poslovanje u Srbiji prve polovine XIX veka*, Arhivist, sv. 3-4, Beograd 1957.
- Јовановић, М. Војислав Марамбо. *Потрага за украденом историјом*, Југоисток, Београд 2011.
- Опачић, Глиша. *Дужност архивара и регистратора, Упутства о архивама из 1839 године*, Архивски преглед, бр. 2-3, Београд 1955.
- Поповић, Љубодраг. *Један неуспео покушај доношења новог Југословенског закона о архивима 1954. године и његове последице*, Архивска грађа као извор за историју, Међународни научни скуп 15-16 мај 2000. године, Архив Србије, Београд 2000.
- Поповић Петковић, Радмила. *Постанак и развој архивистике у Србији и Македонији*, Заједница архива Србије, Београд, 1972.
- Ракић, Бошко. *Развој архивског законодавства у Србији*, Зборник радова Наша прошлост, Народни музеј Краљево и Историјски архив Краљево, Краљево 2007.
- Радовановић, Бориша. *Споменица Историјског архива Шумадије у Крагујевцу 1952– 2002*, Историјски архив Шумадије у Крагујевцу, Крагујевац 2002.
- Ristić, Milovan. *Dva podatka iz istorije arhiva u Srbiji*, Arhivski almanah, br. 1, Beograd, 1918.
- Станковић, Ђорђе, Димић, Љубодраг. *Историографија под надзором – Прилози историји историографије I*, „Службени лист СРЈ“, Београд 1996.
- Томић, др Стеван. *Правна заштита споменика културе у Југославији*, Београд 1958.

MA Predrag ILIĆ

ARCHIVAL MATERIAL OF COUNTY AND REGIONAL COUNCILS IN THE XIX AND AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY AS A SOURCE FOR WRITING HISTORY – LOCAL CHRONICLES

Summary

404

With this work we raised a question and analysed the content and the quantity of the archival material of administering organs that was declared the material of exceptional and great importance from the XIX and at the beginning of the XX century which should be the primary source for writing the history of the cities, counties and places in modern Serbian state (South from Sava and Danube). This work attempts to analyse the most important fonds in Serbian archives, county and regional councils and municipalities. Their bad condition is the result of our relation toward written document, archives and the archivistics. The result of this relation is writing monographs of modern-day Serbian cities, municipalities and places based on fragmented data with great efforts and courage of our historians and chroniclers of the cities. Because of that many events from our recent past went to oblivion. The monographs are based on available data gathered from different places, primary and secondary sources, local anecdotes and stories that are hard to confirm. With this work we want to initiate more thorough research of the fonds in all areas and archival groups in the XIX century and in the first decades of the XX century.